

Károly Róbert és Nagy Lajos egészsége és betegségei

Bartha Annamária

SZTE–BTK

Történettudományi Doktori Iskola Medievisztika Program

Dolgozatomban Károly Róbert és Nagy Lajos egészségi állapotára vonatkozó adatokat gyűjtöttem össze. Elsőre azt gondolhatnánk, hogy kevés utalást találhatunk a gyér okleveles forrásadottságok és a szűkszavú krónikák mellett, de mindkét forráscsoport szolgál adatokkal, hogy uralkodóink milyen sérüléseket és betegségeket szenvedtek. Nem számíthatunk pontos esetleírásokra, így sokszor találgatnunk kell, hogy milyen betegségről is lehet szó.¹ A témával már korábban is foglalkoztak, munkámban nagy segítséget jelentett Magyary-Kossa Gyula adatgyűjtése, de az *Anjou-kori oklevéltár* kötetében néhány újabb adatra is sikerült ráakadnom. Józsa László kiterjedt paleopathológiai és orvostörténeti munkássága ugyancsak alapvető a témában, egyes köztörténeti tévedései ellenére is.

Károly Róbert

Károly Róbert 1288-ban született Martell Károly és Habsburg Klemencia fiaként, gyermekkoráról szinte semmilyen adattal nem rendelkezünk.² Ennek ellenére Józsa László felveti, hogy a király golyvás (struma) lehetett.³ A golyva a pajzsmirigy megnagyobbodása. Kiváltó oka, hogy az ivóvíz vagy a táplálék nem tartalmaz elég jódot, s a normális méretű pajzsmirigy nem képes kellő mennyiségű thyroxint és trijódthyonint termelni. Ilyenkor a pajzsmirigy megnagyobbodik, vagy lefelé a szegycsont mögé terjed, elnyomja a légcsövet és a nyelőcsövet, ezzel rekedtséget, légzési nehézségeket és nyelési zavart okozhat.⁴

Józsa László leírja, hogy a belső elválasztású mirigyek betegségei ritkán diagnosztizálhatók holttesteken, ezeket többnyire képzőművészeti alkotásokról ismerjük.⁵ Úgy véli, a betegség tetten érhető Károly Róbert ezüst dénárjain.⁶ Szerintem az éremképek nem alkalmasak ennek biztos alátámasz-

¹ Itt szeretném megköszönni a segítséget Berényi Zoltán orvostanhallgató barátomnak, aki hasznos tanácsaival és észrevételeivel járult hozzá a tanulmány elkészüléséhez, valamint Mende Balázs Gusztávnak és Galántai Erzsébetnek, hogy észrevételeikkel segítették a tanulmány megírását.

² DÜMMERTH 1982. 220–221.

³ JÓZSA 2010. 140.

⁴ PETRÁNYI 324–325.; VIDA 1994. 60–61.

⁵ JÓZSA 2006. 139.; JÓZSA 2009. 949.

⁶ A szerző nem hivatkozik ugyan, de valószínűleg Dümmerth Dezső munkájából meríti értesüléseit, ahol a szerző leír és közöl három ilyen portrét (DÜMMERTH 1982. 245–249.). Az általa közölt 3 dénár CNH 21., 37., 29. típus (RÉTHY 2004.).

tására kis méretük,⁷ és nem egyszer karakterisztikus, portrészzerű jellegzetességeikkel együtt is sematikus, stilizált rajzuk miatt.⁸ Ugyanakkor a betegség nem zárható ki, hiszen Károly idején a jódihiány általános lehetett. Főként meszes területeken, Dél-Itáliában, Szicíliában, Nápoly környékén, az Alpok területén, valamint hazánk mészkőhegységeiben és az Alföld egyes részein jelentkezhetett ennek a fontos nyomelemnek a hiánya.⁹ Magyarország 4/5 része ma is enyhén-mérsékeltén jódihiányos. A már kifejlődött struma méretét a későbbi jódbevitel jelentősen nem befolyásolja.¹⁰ Ezek alapján nem zárható ki, hogy Károly Róbertnél kialakulhatott a golyva, hiszen gyermekkorát jódihiányos területen töltötte, s a szervezetébe jutó jó mennyisége későbbiek során sem változhatott lényegesen.

Meglepő módon nem találtam olyan okleveles említést, amiből arra következtethetnék, hogy az ország uralmáért folytatott harcok során az király megsebesült volna,¹¹ ugyanakkor Károly személye ellen több esetben is megkíséreltek merényletet elkövetni.

Az első két merényletet Petenye fia Péter szervezte, nem tudjuk pontosan, mikor. Az erről beszámoló oklevélből csak annyi ismert, hogy 1317 előtt történtek az események. Mindkét kísérletről az említett oklevél számol be. Első alkalommal Károly király ágynak esett, és Sárospatak mellett betegen feküdt,¹² mikor Petenye fia Péter meg akarta ölni. Sajnos nem tudjuk, hogy az uralkodó milyen betegségben szenvedett, mint ahogy azt sem, hogy Péter milyen módon kívánt végezni vele, vagy megsérült-e.

A második támadáshoz Péter orgyilkosokat bérelt fel, akik Temesváron akarták eltenni láb alól a királyt.¹³ Egy későbbi oklevélből az is kiderül, hogy az orgyilkosok, név szerint Miklós és Fülöp, nyíllal akartak végezni vele.¹⁴ Nem tudjuk, hogy a király megsérült-e a merényletben.

A harmadik kísérlet – Záh Felicián merénylete – viszont sérüléssel járt, bár ennek súlyossága kérdéses,¹⁵ mert a Képes Krónika leírása szerint a

⁷ Így például a CNH 21. típusú dénár egyik példányának súlya 0,8 g, átmérője 13 mm (GEDAI 1991. 72.). Hóman Bálint 1921-es adattára szerint a 21. típusba tartozó dénárok átlagsúlya 0,815 g, a 29. típusúaké 0,533 g, egy csonka 37. típusúé 0,35 g (HÓMAN 2003. 272–273. 3. táblázat).

⁸ Dercsényi Dezső hasonlóképpen vélekedett Nagy Lajos érmeiről: „részben a pénz kis méretei, a technika kezdetleges volta, s leginkább a szándék, mely „a királyt”, és nem Lajost akarta ábrázolni, megnehezíti a pénzek ikonográfiai felhasználását” (DERCSÉNYI 1941. 17.).

⁹ JÓZSA 2010. 139–140.

¹⁰ PETRÁNYI 2006. 324–325.

¹¹ Bár az 1312. június 15-én vívott rozgonyi csatában a király közvetlen kíséretét is támadás érte, amiben Csák nembeli Györke királyi zászlótartó is elesett, a király megsebesülésére nincs adat. (KRISTÓ 1978. 84.).

¹² „Regem penes Patak aegere decumbentem” (PETROVICS 2000. 431.).

¹³ Anjou okl. IV/676.

¹⁴ PETROVICS 2000. 433.

¹⁵ Józsa nem tud a király sérüléséről (JÓZSA 2010. 142.).

király csak könnyebben¹⁶ sérült meg, a jobb kezén,¹⁷ míg az 1330. május 15-én kelt ítéletlevél súlyos sérülésről beszél. A király „személyesen maga megjelent körünkben, egyszersmind megmutatta sérült jobb kezét azzal a borzasztó sebbel¹⁸, (...) továbbá megmutatta saját, valamint királyné úrasszonyunknak, illetve fentebb írt két fiúknak a ruháit a kiontott szent vérrel úgy elborítva, hogy ahhoz csak a féktelen vízáradat fogható, bemutatta ezenkívül a királyné úrasszony négy ujját és fiaik hajfürtjeit, amelyeket Felicián kardja vágott le mind.”¹⁹ Mindenesetre az, hogy a jobb kezét érte a kardcsapás, azt feltételezi, hogy felemelhette, hogy kivédje a támadást. A vágott seb súlyossága a vágóeszköz élességétől, az erőbehatás mértékétől és a vágás szögétől is függ.²⁰ A leírásból nem derül ki, hogy hogyan tarthatta a király a karját, mert ez például attól is függ, hogy Felicián milyen irányból támadt rá.²¹ A Képes Krónika iniciáléja szerint a királyi pár feje felé sújtott.²² Wehli Tünde hívta fel rá a figyelmet, hogy a merényletet ábrázoló iniciálé alapján a királyné védeni igyekezett a férjét, és Felicián kardja a király vállára irányuló csapással találta el a királyné kézfejét. Ugyanakkor a Krónika Erzsébettel kapcsolatos propagandisztikus ábrázolási gyakorlata (a királyné, mint menyasszony, templomalapító, anya) kérdésessé teszi, hogy az ábrázolás mennyiben tekinthető reálisnak.²³ Mindenesetre a királyné sebe valószínűleg jobban vérzett, s inkább attól lehettek véresek a ruhák.

Ezen kívül még két arra utaló említést találtam, hogy a király élete komolyan veszélyben forgott. Egy 1329. március 27-én kelt oklevelében Károly többek között azért adományoz birtokot, mert egy ízben, amikor vigaszt kereső útra kelvén a Bodrog jegén haladt át királyi kíséretével együtt, a jég az átkelők súlya alatt darabokra töredezett, Balog nembeli Szécsi László élete kockáztatásával mentette ki őt a halálos veszedelemből.²⁴ „Nehogy a halál ily félelmetes percében személyünket veszély fenyegetse, nem félt magát a halál iszonyú kegyetlenségének kitenni, minket a törött jég közül bátran kiemelt és kimentett. Ő maga pedig a jég közepén maradt: s hacsak Isten jobbjának csodatétele folytán nem lett volna számtalan ember segítségére, életét ott azonnal befejezte [volna].”²⁵ Nem tudjuk, ez mikor történt pontosan, de az oklevélből kiderül, hogy a királynak az ijedtségen kívül nem esett baja.

¹⁶ „regis manum dextram leviter vulneravit” (SRH I. 494. 206. caput).

¹⁷ KK 256. 206. caput.

¹⁸ „dextramque manum suam diro vulnere” (FEJÉR VIII. 3. [177. okl.] 422.).

¹⁹ ALMÁSI 2000. 195.; Anjou okl. XIV/288.

²⁰ SÓTONYI 2011. 132.

²¹ Például, hogy a fejére sújtott-e, vagy esetleg a testére szúrt.

²² KK 141.

²³ WEHLI 2011. 123.

²⁴ Anjou okl. XIII./ 149.;, KHO 251–252./132.

²⁵ KRE 127. 47. oklevél; KHO 132.

1330-ban a Baszarab elleni havasalföldi hadjárat során, amikor a Vöröstoronyi-szorosban katasztrófális vereséget szenvedett, Károly Róbert pusztá életét is csak Dénes fia Dezső önfeláldozása és embereinek hűsége mentette meg.²⁶ A Krónikában három kép is illusztrálja a hadjáratot,²⁷ ebből kettőn a király szégyenletes menekülése látszik,²⁸ emberei gyűrűjében, akik pajzsokkal védik. Arról sajnos nincs értesülésünk, hogy a király megsérült-e, bár Nagy Lajos 1347. június 30-án kelt oklevelében úgy fogalmazott „onnan szabadon, egészségesen, sértetlenül tért vissza.”²⁹

A krónikakompozíció meglehetősen szűkszavú a király egészségére vonatkozóan, de egy félmondatából érdekes következtetéseket vonhatunk le: „Lábának és kezének fájdalma is nagyon kínozza”.³⁰ Ez többféle betegségre is utalhat, de a két legvalószínűbb talán a köszvény, vagy az ízületi kopás lehet.

Az ízületi kopás enyhébb-súlyosabb formája minden idősebb embernél kimutatható, s a harmincadik életév után egyre gyakrabban megfigyelhető. A fájdalom általában a megterhelt ízületekben a legerősebb, és ezért némileg szimmetrikus. Nyugalmi állapot után a betegnek nehéz elkezdenie a mozgást, majd kimozgatva „bejáródnak” az ízületek, de az érintett területek túlterhelése, kisebb traumája miatt begyulladnak, ezáltal nyugalomban, de főleg ágymelegben hasogató, szaggató „rheumás” fájdalom jelentkezik. Hűvös, nedves időszakban ez gyakoribb. A túlterhelés és a túlsúly fontos tényezők a betegségben.³¹ A király esetében a lovaglás, a kardforgatás és a sok utazás szerepet játszhatott esetleges kialakulásában. Józsa László több ezer honfoglalás- és Árpád-kori csontváz vizsgálata alapján megállapította, hogy a felnőtt lakosság 6-10%-a szenvedett idült csont-ízületi megbetegedésekben.³²

A másik lehetséges betegség a köszvény, ami a húgysav-anyagcsere genetikai vagy szerzett zavara, ami felnőtt korban jelentkezik. A felszaporodó húgysav és/vagy nátriumuránát kicsapódik az ízület körüli szövetekben, leggyakrabban a térd, könyök, váll és az öregujj-alaperc ízületeinél alakul ki. Nagy fájdalommal jár, a vesében pedig elégtelenséghez vezethet.³³ A betegség támadhat rohamszerűen, vagy megelőzhetik előjelek, mint például a rossz közérzet. Kezelés nélkül napok, esetleg hetek alatt múlik el, s bizonytalan, hogy mikor újul ki ismét. Középkorú, elhízott személyeknél gyakoribb, a betegek 95%-a férfi. Kialakulását nagyban elősegíti a szokatlan fizikai megterhelés, a piringazdag étrend (húsok, különösen vörös húsok és

²⁶ Képes Krónika 260–264., 209. caput.

²⁷ KK 143., 144., 146.

²⁸ KK 143., 146.; WEHLI 2011. 123.

²⁹ KHO 138.; Anjou okl. XXXI/611.

³⁰ Képes Krónika 259., 208. caput, „peduum etiam et manuum dolore nimio nimium torquebatur” (SRH I. 496. 208. caput.).

³¹ PETRÁNYI 2006. 459–460.

³² JÓZSA 2011. 121.

³³ JÓZSA 2006. 136.

máj, valamint az alkohol nagyarányú fogyasztása),³⁴ ezért sokan a gazdagok betegségének is nevezik. Tekintettel a középkori táplálkozási szokásokra a király valószínűleg mind húsból, mind italból jelentős mennyiséget fogyaszthatott, s talán ez okozta a végtagok fájdalmát.

Károly Róbert egészsége valószínűleg tartósan meggyengült, ezt az említett krónikarészleten kívül több okleveles adat is bizonyítja, sőt egy helyen köszvénynek (podagra) nevezik a király betegségét. Legtöbbször nem tudjuk, hogy konkrétan milyen betegség kínozta az uralkodót, de bizonyos, hogy súlyos bántalmak lehettek, mert Károly diplomáciai és hadi kötelezettségeit is kénytelen volt lemondani miattuk. Korábban személyesen vezette hadjáratait, és részt vett tornákon is, ami a XIV. században egyre inkább elterjedt hazánkban.³⁵

Az első ilyen adat 1332-ből származik. Károly Róbert fiával Velencébe akart utazni, meg is érkeztek Fehérvárra, de itt köszvényes fájdalom kerítette hatalmába, és betegsége, valamint a vihar fenyegetése miatt, bárói tanácsára visszament Visegrádra.³⁶ Bár a szövegben köszvény (podagra) szerepel, nem feltétlenül biztos, hogy a mai értelemben vett köszvényre utal a forrás. Az utazás, illetve a közelgő vihar említése alapján akár az ízületi kopás miatti reumás fájdalom sem kizárható, mindenesetre valószínűleg elég súlyos lehetett, ha a király elhalasztotta tervezett útját. Ugyancsak köszvénynek nevezi Károly betegségét Antonio Bonfini is: „azt mondják, nem sokkal később kezét és lábát megtámadta a köszvény, de mindent ugyanazzal a kiegyensúlyozottsággal viselt el”.³⁷

A következő adat valószínűleg nem ehhez a betegséghez köthető. 1333-ban eljutottak Nápolyba fiával, Andrással, de ez az utazás sem volt szerencsés az uralkodó számára. Szeptember 9-én XXII. János pápa írt Róbert nápolyi, valamint Károly magyar királynak. Levelében arról számol be, hogy hallomására jutott, miszerint Károly lázas betegségbe esett, de a természetes ürítések következtében a láz csökkent, és remény van a felépülésre.³⁸

Tudjuk, hogy a király kíséretében ott volt Longobard Jakab orvos, csanádi püspök is, illetve a krónika megemlíti, hogy „a király március hónapban épségben visszaért, és azok is mind jó egészségben, akik elkísérték

³⁴ PETRÁNYI 2006. 467.; VIDA 1994. 59–60.

³⁵ BERTÉNYI 2000. 146. Károly 1319. június 8-án például azért adott birtokot Hontpázmány nembeli István királyi udvari ifjúnak, mert lándzsajátékban megsebesítette őt és 3 fogát kiverte (Anjou okl. V/481.).

³⁶ „idem dominus rex una cum filio suo pervenit usque ad Albam Regalem, et ibi infirmitate podagrae occupatus, de consilio suorum baronum, tam occasione dicte sue infirmitatis, quam etiam occasione hiemis imminetis, rediit Visegradum” (WENZEL I. 312. szám. 301.).

³⁷ Bonfini II. 9. tized (442.).

³⁸ Anjou okl. XVII/422., 423.

őt.”³⁹ Giovanni Villani is beszámol a király és fia nápolyi tartózkodásáról, de a betegségét nem említi.⁴⁰

Józsa László szerint a király ekkor „ismét” megbetegedett, baját „gyomor-mérgezésnek” vélték. Ezek alapján szalmonellára, vagy gyomorfekélyre, savtúltengésre gondolt.⁴¹ A pápai oklevelekben azonban nem szerepel gyomor-mérgezés, a szövegrész lázas megbetegedést és természetes ürítést említ,⁴² tehát a gyomorfekély és a gyomorégés nem valószínű, mert egyik sem jár lázzal. Nem tudni pontosan, mit érthetünk természetes ürítésen; lehet izzadás, de akár hasmenés és hányás is. Ez alapján viszont számos lehetséges kórra gondolhatunk a napszúrástól a szalmonelláig. Mindenesetre valószínűleg hosszabb és komolyabb betegségről lehetett szó, ha érdemesnek tartották értesíteni róla a pápát. Sőt, akár még a mérgezés gyanúja is felmerülhetne, de Józsa László kutatásai szerint, a közhiedelemmel ellentétben a középkorban nem annyira gyakoriak a valódi mérgezéses esetek, sokkal inkább a higiénés és konyhatechnikai viszonyokat lehet okolni, bár megjegyzi, hogy Itáliában valóban „divatos” volt a mérgezés és annak kísérlete.⁴³ Az állati mérgek közül kiemeli az osztriga mérget,⁴⁴ amit Károly király akár még fogyaszthatott is a tengerpart közelében, de ha ettől lett volna rosszul, az akár a véletlen műve is lehetett. Mindenesetre szerintem jelen esetben talán valamiféle ételmérgezésről volt szó.

Galhardus de Carceribus prépost 1338. június 11-én kelt levelében arról számolt be XII. Benedek pápának, hogy Magyarország királya erősen gyengélkedik (graviter infirmatur), hívására Lengyelország királya eljött hozzá (per ipsum vocatus ad eum pervenit), amit az is bizonyít, hogy megmutatta Galhardusnak a pápa oklevelét a lengyel király és a krakkói püspök között létrehozandó békéről.⁴⁵ Károly Róbert betegségéről IV. Károly császár is beszámol önéletírásában: „Magyarország királyához utaztam, aki súlyosan megbetegedett”.⁴⁶ Nagy Balázs, az önéletrajz⁴⁷ magyar fordítója szerint ez 1339. február–márciusában történt, de nem kizárható, hogy a két

³⁹ Thuróczy 169., 124. caput : „rex rediit cum sospite in mense Marcii et cum sanitate omnium suorum, qui ipsum fuerant comitati” (Chronica Hungarorum 152. 124. caput.).

⁴⁰ Villaniak 111. 10. könyv 225. caput.

⁴¹ JÓZSA 2010. 140–141.

⁴² „Carolus (...) febrili fuerit infirmitate gravatus, sed per dei gratiam propter evacuationes naturales febris diminuta” (THEINER I. DCCCLXXIX), illetve a Károlyhoz írt levél szerint „te (...) febrili fuisse infirmitate gravatum, sed (...) audivimus, quod propter evacuationes naturales aliquas febris diminuta” (THEINER I. DCCCLXXX).

⁴³ JÓZSA 2010. 35.

⁴⁴ JÓZSA 2010. 33.

⁴⁵ Anjou okl. XXII/286. Ezúton szeretném megköszönni Piti Ferencnek, hogy az akkor még kéziratos anyagot a rendelkezésemre bocsátotta.

⁴⁶ „Et processu ad regem Hungarie, qui graviter infirmabatur” (IV. Károly 176–177.).

⁴⁷ IV. Károly

szerző ugyanazt az eseményt írja le, bár lehet, hogy Károly betegsége ilyen hosszan elhúzódott.

A király egészsége addigra tehát tartósan megromlott. 1340. június 12-én arról értesülünk, hogy a király betegsége, testi gyengesége, valamint a tatárok Magyarország elleni támadása miatt⁴⁸ ez évben nem fog Dalmáciára támadni,⁴⁹ ahova hosszabb ideje tervezett hadjáratot. A témáról részletebben Piti Ferenc írt, s ő is úgy gondolja a források alapján, hogy a tatár támadás mellett a király betegsége is fontos szerepet játszhatott a hadjárat elmaradásában. Tavasszal Károly még személyesen akart hadat vezetni, ezt okleveles adatok is alátámasztják: március 28-i oklevelében a László zágrábi püspök és népei közötti perben az oklevelek bemutatását akkorra halasztotta, amikor ő Horvátország felé tartva Zágrábba ér.⁵⁰ Egy április 29-i okleveléből pedig megtudjuk, hogy Károly Róbert tervei szerint felesége és kisebb fia is elkíséri Dalmáciába.⁵¹ Május elejére azonban megváltoztatta terveit, ugyanis a zágrábi püspök ügyében különös királyi embert nevez ki,⁵² s végül nem a király ítélkezett. Mivel feltehető, hogy Károly csak a per miatt nem utazott volna Zágrábba, hanem ezt a dalmáciai hadjáratral kötötte volna össze, valószínű, hogy a helyettes bíró állítása már a sereg személyes parancsnoklásáról való lemondását jelzi.⁵³ Május elején egyéb perek dokumentumaiból úgy tűnik, hogy Drugeth Vilmos fog hadat vezetni Ruténiába az ország hadjáratában,⁵⁴ vagyis Károly továbbra sem személyesen állt serege élére, hanem a nádorra hagyta a parancsnokságot.⁵⁵ Tehát a király már május elején beteg lehetett, és betegsége legalább július közepéig eltartott.

Több oklevél utal Károly Róbert közelgő halálára. 1342. május 17-én maga a király adott ki oklevelet arra vonatkozóan, hogy Damásdon – kedvelt vadászóhelyén – megbetegedett, fogadalmat tett a Szent Mihály veszprémi egyháznak, hogy a tőlük elvett javakat visszaadja. Az uralkodó valószínűleg időlegesen jobban érezhette magát, hiszen fogadalmának eleget téve oklevelet állított ki arról, hogy minden haszonvételével és tartozékával együtt teljes joggal visszaadta azt, amit bizonyos tanácsadóira hallgatva korábban elvett. Az oklevélben az is szerepel, hogy Károly a betegséget az Istentől kiérdemelt, jogos büntetésnek tartotta,⁵⁶ ami valószínűleg mély vallásosságára és a középkori betegségfelfogásra utal.

⁴⁸ „propter sui corporis infirmitatem, et propter invasionem, quam fecerunt Tartari” (WENZEL I. 378. szám 400.; PÓR 1892. 76.).

⁴⁹ Anjou okl. XXIV/380.

⁵⁰ Anjou okl. XXIV/181.

⁵¹ Anjou okl. XXIV/236.

⁵² Anjou okl. XXIV/272.

⁵³ PRTI 2001. 44–45.

⁵⁴ Anjou okl. XXIV/286.

⁵⁵ PRTI 2001. 48–49.

⁵⁶ Anjou okl. XXVI/232.

Ez a szemlélet más esetekben is tetten érhető. Ismerünk egy 1321. december 8-án kelt oklevelet, amelyben XXII. János pápa Károly király kérésére mindazoknak, akik bűnbánatot tartanak és gyónnak, és naponta a király és a királyné üdvéért és azért könyörögnek Istenhez, hogy a királynak utóda szülessék, 20 napi bűnbocsánatot engedélyez.⁵⁷ A Képes Krónika tudósításával ellentétben⁵⁸ a királyi párnak csak 1323-ban születhetett meg első gyermeke.⁵⁹ Örömük nem volt tartós, ugyanis 1323. május 8-án arról értesülünk, hogy I. Károly, hogy elsőszülött fia betegségéből meggyógyuljon, megfogadta, hogy hű nemeseinek birtokait visszaadja, bárki tulajdonában is legyenek azok.⁶⁰ Azonban a királyfi nem érte meg az egyéves kort. I. Károly király elsőszülött fiának, Károlynak halála idején saját, fia és ősei lelki üdvéért fogadalmat tett, hogy az ország egyházainak jogait visszaadja. Ezért meghagyta a pozsonyi ispánnak, hogy a pozsonyi egyház birtokait és jogait szerezze meg és adja vissza.⁶¹

Az előbb sorolt példákból is látható, hogy Károly Isten segítségétől várta az utódja megszületését, s eszközölt ki a pápától búcsút mindazoknak, akik ezért imádkoztak. Fia halálát saját bűneinek büntetéseként fogta fel, s úgy akart feloldozást nyerni maga és gyermeke számára, hogy fogadalmat tett bűnei jóvátételére.

Nem ismert, hogy a halálát okozó betegség tört ki rajta erősebben, vagy a korábbi betegség híre miatt, de Gervasius fia Péter, Viviers-i (Vivariensis) kanonok, pápai követ és tizedszedő, 1342. május 19-én a következőket írta: amikor meghallotta, hogy Magyarország királya halálosan megbetegedett, félvén az ország felbolydulásától, elhatározta, hogy a nála levő pénzekkel elhagyja az országot.⁶² Mindenesetre ebből, illetve a fentebb említett esetekből (1333., 1338.) megállapítható, hogy a pápai udvar elég jól tájékozott volt hasonló ügyekben.

A király azonban még közel két hónapig élt, 1342. július 16-án hunyt el.⁶³ A krónikás a temetést hosszasan ecseteli, de egy szót sem ejt arról, hogy mi okozhatta az uralkodó halálát. Bonfini késői leírása szerint „Károly, negyvenkét esztendei királyság után forró lázba esett, és augusztus 17-ik kalendáján befejezte életét Visegrádon”,⁶⁴ de a tudós humanista ismeretlen eredetű adata számos más, a korszakkal kapcsolatos tévedése miatt (pl. 1326-ra teszi Károly és Erzsébet esküvőjét, sőt, fia halálakor – aminek dátumát szintén hibásan adta meg – Martell Károlyt még élőnek véli) fenntartásokkal

⁵⁷ Anjou okl. VI./331

⁵⁸ Képes Krónika 253. 199. caput

⁵⁹ Részletesebben lásd KRISTÓ 2005. 14–28.

⁶⁰ Anjou okl. VII./175.

⁶¹ Anjou okl. VII./258.

⁶² Anjou okl. XXVI/240.

⁶³ Thuróczy 172. 128. caput

⁶⁴ Bonfini II. 9. tized (449.).

kezelendő. Józsa László szerint a korábban leírt köszvény a felelős, ami az évek során veseelégtelenséghez, testi leépüléshez és végül a király halálához vezetett.⁶⁵ Lehetséges, de egyéb bizonyítékok hiányában nem vállalkozom a kérdés eldöntésére.

Nagy Lajos

Nagy Lajos királyról lényegesen több információval rendelkezünk, köszönhetően Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikáinak.⁶⁶ Küküllei leírása szerint Nagy Lajos „kellő magasságú ember volt, magasztos tekintetű, haja és szakálla göndör, mosolygós szemű, vastag ajkú, vállainál egy kissé meghajlott.”⁶⁷

Születéséről megemlékezik a Képes Krónika: „Az Úr ezerháromszáz-huszonhatodik évében, március nonaeját megelőző harmadnapon (március 5.) fia született ugyanennek a királynak, ama szent hitvallónak, vérrokonának a nevére⁶⁸ örömeiben Lajosnak nevezett el.”⁶⁹

A születést a krónikakompozíció egyik miniatúrája is megőrizte számunkra.⁷⁰ A képen sziklás hegyvidéken – háttérben egy várral a magaslaton – ágyban fekszik, fején koronával Erzsébet királyné; a jobbról álló három nőalak közül az egyik a koronás fiúcskát anyjának nyújtja.⁷¹ A királyné szemérmesen, nyakig begombolkozva fekszik lépcsőzetes ágyán, hátát párnákkal támasztották föl. Körülötte csak nőket találunk, ami valószínűleg a korszak felfogását tükrözi. Nem tudjuk, kit ábrázol a két koronás nőalak, de a harmadik, aki a babát a királynénak nyújtja, Vida Mária szerint talán a bába lehet, akinek előkelő származására utal a vállát takaró hermelinprémes palást.⁷² A korszakban – annak ellenére, hogy szép számban voltak orvosok a királyi udvarban – a szülést valószínűleg nők vezették le.

Farkaslaki-Hints Elek szerint a bábák rendje nem alakult ki a XVI. század előtt, nők segítettek a szüléseknél, akik idősebb társaiktól sajátították el ennek fortélyait éles helyzetekben.⁷³ Az orvosok nem tartották magukhoz méltónak a szüléseknél való segédkezést, csak a XV. század végén

⁶⁵ JÓZSA 2010. 142. Érvelése annyiban hibás, hogy a király kéz és lábájdalmát csak egyszer, 1330-ban említi a krónikakompozíció.

⁶⁶ Kutatásom jelen állapotában Nagy Lajossal kapcsolatosan főként a narratív források és a szakirodalom megállapításaira hagyatkozom, az okleveles anyag vizsgálata további kutatás tárgyát képezi, ugyanakkor fontosnak tartottam ezeket összegyűjteni és ütköztetni.

⁶⁷ Küküllei 55. caput 40.; „Fuit autem homo competentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosus et aliquantulum in humeris curvus” (Chronica Hungarorum I. 188., 185. caput).

⁶⁸ A rokon Károly Róbert anyai nagybátyja, Toulouse-i Lajos, akit 1317-ben avattak szentté.

⁶⁹ Képes Krónika 253. 202. caput

⁷⁰ KK 140.

⁷¹ Képes Krónika 557.

⁷² VIDA 1994. 137.

⁷³ FARKASLAKI 1939. 292.

kezdték foglalkozni a szülészeti kérdésekkel, addig legfeljebb elméleti alapon adtak tanácsokat.⁷⁴ Ez Vida Mária kutatásaival is egybevág; a XV. század előtt nincs a bábákra vonatkozó szabályozás, nem céhes kereteken belül működött, Magyarországon csak a XVI. századtól mutatható ki „hivatásos” bába jelenléte a városokban.⁷⁵ Ezek alapján lehetséges, hogy Erzsébet királynőnek nem egy bába, hanem az udvarban élő valamelyik idősebb nő segédkezett.

Nagy Lajos életére nagy hatással volt a lovagi kultúra, példaképe Szent László király volt.⁷⁶ Szerette a lovagi tornákat, például 1343. február 25-én Károly örgróf tornát rendezett a tiszteletére, melyen ő és Frigyes osztrák herceg is részt vett.⁷⁷ Életével meg akart felelni a lovagi eszményeknek, ezt bizonyítja legendás bátorsága, amit az udvara – és talán a mai olvasó is – gyakran felesleges vakmerőségnek gondolt. Emiatt több sérülést is elszenvedett.

Második nápolyi hadjárata során 1350. június 14-én ért Canossa városához, megadásra szólította fel a vár védőit, de azok húzták az időt, ezért a király elrendelte az ostromot. Kezében pajzsával és tüzes csóvával indult a vár bevétele, ⁷⁸ és „amikor fegyveresen sietett felmászni a létrán kövek ütésétől eltalálva az árokba esett, testén súlyos sérülést szenvedett,⁷⁹ emiatt a bárók és lovagok nyomatékosan a szemére vetették, hogy olyanra ragadtatta magát, ami nem illik a királyi felséghez.”⁸⁰

Valószínűleg a király viselt páncélt, mert Lajos a nehéz fegyverzetű lovagjai élén küzdött, gyakran egyéb alkalmakkal is teljes vértetben jelent meg a nyilvánosság előtt.⁸¹ A korszak fegyverei leginkább művészeti ábrázolásokról ismertek. Az Anjou királyok által viselt sisak leginkább egy vörösmárványból készült dombormű alapján rekonstruálható, amely

⁷⁴ FARKASLAKI 1939. 290.

⁷⁵ VIDA 1994. 117.

⁷⁶ BELLÉR 1986. 13–14.; DERCSÉNYI 1941. 54–55. Nagy Lajos Szent László-tiszteletét többek közt az is mutatja, hogy érmeire a szent képét verette (BERTÉNYI 1989. 48.). Az első két fajtájú aranyforintján még Keresztelő Szent János alakja szerepel, mint apja pénzein, de a harmadik változatnál már Szent László, s innentől ő szerepel pénzeinken hosszú évszázadokig (RÉTHY 2004. II. 12.; GEDAI 1991. 9–10.).

⁷⁷ PÓR 1902. 44.

⁷⁸ PÓR 1902. 224.

⁷⁹ „Cum ipse armatus per scalam ascendere festinaret, ictibus lapidum graviter percussus in fossatum est prolapsus gravem in corpore suo sustinens lesionem” (Chronica Hungarorum I. 172. 149. caput).

⁸⁰ Küküllei 19. caput 23. Bonfini is beszámolt erről krónikájában „miközben az ostromlott várost bevették, az odatámasztott létrára szinte az elsők között felfelé nyomakodó királyt a kőzáró lesodorta és összetörte, úgyhogy majdnem halálra zúzta magát, és ha a testörkülönítmény nem siet a segítségére, és meg nem szabadítja a városlakók fenyegetésétől, Lajos úrnak e napon bizony vége lett volna, miért is a katonák meg a kapitányok alaposan megszidták, hogy magával mit sem törődve életét meggondolatlanul veszélyeztette” (Bonfini 467. II. 10.).

⁸¹ BELLÉR 1986. 71. A szerző szerint ez utóbbi a merényletek miatt volt fontos.

feltehetőleg a székesfehérvári Anjou-sírkápolna heraldikus dísze lehetett, s ami a korszakban használatos tényleges harci sisakokat jelenítette meg.⁸² Ez egy leveles díszű, orrpecekkal, szemréssel kialakított csöbörsisak volt, melynek felső részén textiltakaró és drágaköves abroncsú, liliomos korona és egy patkót tartó struccfej töredékes ábrázolása látható. Hasonló sisakban ábrázolja a Képes Krónika Károly Róbertet a rozgonyi csatában,⁸³ és a havasalföldi hadjáratot ábrázoló egyik miniatúrán is ilyet visel Dénes fia Dezső⁸⁴, de ilyen látható a győri püspökvár egyik homokkő faragványán is,⁸⁵ valamint egy, eredetileg a padovai vár falát díszítő Lajos-címeres faragványon⁸⁶, és az aacheni székesegyház kincstárában őrzött, magyar és lengyel királyi címerekkel díszített palástkapocs-páron is.⁸⁷ A teljesség igénye nélkül még a Nagy Lajos és Erzsébet királyné által felajánlott zárai Szent Simeon-ereklyetartó címerének hasonló csöbörsisak-ábrázolása említhető meg.⁸⁸

A XIV. század közepének magyarországi nehézlovasai körében a Képes Krónika miniatúrái alapján elterjedt volt már (részben feltehetően nápolyi hatásra) a francia stílusú lovagi fegyverzet, a sodronyvértzet mellett a vállak páncélkorongokkal való védelme, a sodrony fölé a comb, a lábszár, illetve a térd védelmére felszíjazott vérték, a csöbörsisakok mellett az ellenzős, ún. bascinet-sisak, és a páncélkesztyű viselete. A kor egyik leghatalmasabb nagyurának, Garai Miklós nádornak siklósi sírköve is ilyen páncélzatban ábrázolja az elhunytat, aki karvérteket és páncélkabátja fölé csatolt mellvértet is hord. A király minden bizonnyal teljes lemezvértzettel rendelkezett, ilyenben ábrázolja a század derekán készült karaszközi freskó Szent László királyt.⁸⁹

Nem tudjuk, hogy Canossa ostromakor hol találták el a kövek, illetve milyen magasságból esett az árokba. A sérülés számos tényezőtől függ: a magasságtól, a lezuhanó test súlyától, az esés módjától, az érkezési felszín minőségétől, vagy, hogy esés közben ütközik-e még valamilyen tárggyal. Számít az életkor is, mert a fiatalabb, rugalmasabb szövetek, csontok kevésbé sérülékenyek.⁹⁰ A leírás csak annyit mond, hogy az uralkodó a testén szenvedett sérülést, ez számos lehetséges kórképet jelenthet, különféle csonttöréseket, agyrázkódást, agyzúzódást, de akár izom- és belső szervei sérülései is lehettek. Ám Nagy Lajos sérülései a „graviter” jelző ellenére sem lehettek túlságosan komolyak, hiszen tovább folytatta a hadjáratot (Ascoli, Melfi,

⁸² DERCSÉNYI 1941. 110.

⁸³ KK 137.

⁸⁴ KK 143.

⁸⁵ PANDULA 1988. 239.

⁸⁶ DERCSÉNYI 1941. 31.

⁸⁷ DERCSÉNYI 1941. 169.

⁸⁸ PANDULA 1988. 28. kép.

⁸⁹ KOVÁCS 2005. 32–34. vö. PANDULA 1988. 241–244.

⁹⁰ SÓTONYI 2011. 163.

Conza, Oliveto, Contursi, Eboli, Salerno, Scafati és Acera érintésével Nápoly felé.⁹¹ Az utat meglehetősen gyorsan tették meg, valószínűleg nem kellett a király sérülése miatt megállni.

Nagy Lajos azonban nem tanult korábbi sérüléséből, mert 1350. július 26-án Aversa ostrománál ismét megsebesült. Az esetet Matteo Villani, illetve Lajos mindkét kortárs magyar életrajzírója is megörökítette.

Az olasz krónikás szerint „A király személyesen vett részt a rohamban, hogy kivegye belőle a maga részét s erélyt öntsön a többiekbe. Rohamot intéztek s a védők kifárasztása végett sűrűn megújították, a nyilazással is megtették a magukét, de a bent lévők számszerűaik segítségével köveket s meszet dobtak rájuk, lándzsákkal, karókkal s más eszközökkel mindenfelől visszaverték őket, úgy hogy a fal egyetlen részét sem bírták elfoglalni, hanem sokan elestek, még többen megsebesültek közülük, sőt maga a király is sebet kapott és szégyennel és gyalázzal visszavonultak az ostromtól.”⁹²

Küküllei János meglehetősen szűkszavúan számolt be az eseményről: „Mikor pedig a király Aversa városát seregével vívni kezdte, és maga is harcba bocsátkozott, egy számszerű nyilától a lábán életveszélyesen megsebesült,⁹³ és az isteni segítségben bízva meg az orvosok gondoskodása révén alig kerülte el a halált.”⁹⁴ Azt is megjegyzi, hogy „Végül a várban történt időzés alatt a király jól felépült, egészsége helyreállt.”⁹⁵

A Névtelen szerző részletesebb leírást ad: „Midőn tehát a király ezen Aversa városát ostromolta, esett meg az, hogy Szent Anna ünnepén (1350. július 26.) közelített a várfalhoz (...) Egy világi állt a falon, és megismerve a király személyét hirtelen rányilazott, és bal lábán igen súlyosan megsebesítette. A király pedig úgy tért meg szálláshelyére, hogy a nyíl vasa a lábában volt, az egész éjszakát álmatlanul töltötte. Reggelre kelve jön Lackfi István Ulrikkal, és 12 rántással is alig húzták ki a vasat. Mekkora fájdalmat élt át, és milyen jajkiáltásokat hallatott a király, hosszú lenne elbeszélni,⁹⁶ amikor pedig a leghevesebben mozgatták a vasat, hogy kihúzzák, jajgatások közepette kérlelte Lackfi István vajdát: „Kímélj engem!” – mondta, mivel minden rántással a húsát marcangolta.⁹⁷(...) Miután kihúzták a vasat, az

⁹¹ KRISTÓ 1988. 120.

⁹² Villaniak 188. 92. caput

⁹³ „sagitta baliste in pede fuit letariter vulneratus” (Chronica Hungarorum I. 173. 152. caput).

⁹⁴ Küküllei 24. 22. caput

⁹⁵ Küküllei 24. 22. caput „Tandem mora protracta in castro rex bene convalescens recuperata sanitate” (Chronica Hungarorum I. 173. 152. caput).

⁹⁶ „In sinistro pede grauissime vulneravit. Veniens autem rex ad hospicium habens ferrum sagitte in suo pede, totam noctem duxit insumpnem. Mane autem facto venit Stephanus filius Laczk cum Wolphhardo, et in tractu duodecimo vix ferrum extraxerunt. Quantum autem dolorem ipse rex eiulatu emiseric et clamorem, longum esset enarrare” (Dubnici 158. 167. caput).

⁹⁷ „quia in omni tractu de suis carnibus dilacerabatur” (Dudnici 159. 167. caput).

említett István lóra parancsolta a királyt, és a városban körbevezetve utasította a gyalogos katonákat, hogy fennhangon mondják: „Íme, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya!” Ezt hallva a magyarok örömmujongásban törtek ki, az ellenség viszont jajveszékelt.”⁹⁸

Mint látható, a két magyar szövegrész ellentmond egymásnak, hiszen Küküllei leírása szerint a királyon orvosai⁹⁹ segítettek, míg a Névtelen szerint Lackfi szedte ki a nyilat. Az utóbbi leírás részletesebb, s talán leírója személyesen is jelen lehetett. Valószínűleg tehát sem orvos, sem sebész nem vett részt a hadjáraton.¹⁰⁰ A sebészet a korszakban amúgy is kezdetleges volt Európában, így hazánkban is.¹⁰¹ A XII–XIII. században az egyház több zsinaton is foglalkozott az egyháziak által végzett orvosi tevékenységgel, melynek eredményeként elsősorban a sebészeti eljárásokat tiltották. Az 1130-as clermonti, az 1163-as toursi, az 1213-as párizsi zsinatokon megtiltották, hogy az egyháziak sebészeti beavatkozást végezzenek, végül 1215-ben a IV. lateráni zsinaton végképp szétválasztották a sebészetet és az orvoslást.¹⁰² Ennek hatása Magyarországon is érződött, 1279-ben a budai zsinat eltiltotta a klerikusokat az égetéssel és vérzéssel járó beavatkozásoktól.

Bár egyes orvosi (Salerno, Montpellier, Bologna, Padua) karokon oktattak sebészetet,¹⁰³ mégis részben laikusok vették át a sebgyógyítás „művészetét”, s egyfajta céhként működtek. A sebészek régi neve a *chirurgus*, ami számos alakban fordul elő az oklevelekben. A Budai Jogkönyv elvileg róluk is rendelkezik, de csak az artikulus címe szerepel, a szöveg nem,¹⁰⁴ Magyarországon csak a XVI. században találkozunk valódi sebészcéhekkel. Megbecsültségük, szaktudásuk nem volt nagy. A katonai sebészek fő feladatai a szúrt sebek ellátása, vérzéscsillapítás, a seb kitisztítása és összevarrása, nyílhegyek eltávolítása, csonttörések ellátása és az amputáció volt.¹⁰⁵ A nyílhegyeket a korszak sebészei ollós fogók, csipeszek segítségével próbálták a húsból, illetve a csontból kiemelni.¹⁰⁶

⁹⁸ Névtelen 14. 56. caput; Dubnici 158–159. 167. caput

⁹⁹ Bonfini későbbi munkája is említ orvost, valószínűleg Küküllei alapján „Lajosnak szokása volt, hogy háborúban ugyanúgy szolgáljon közvitéztként, mint hadvezérként, és noha az iménti veszedelem óvatosabbá tette volna, amikor elkezdődött annak a várnak az ostroma, (...) kockázatos verekedésbe bocsátkozott, úgyhogy belevetette magát a nyílzáporba, és a lábát egy nyílvevőtől alaposan sebesítve húzta vissza; orvosi segítséget kapott, amely azonban nyilvánvaló isteni oltalom nélkül mit sem ért volna” (Bonfini 467. II. 10.).

¹⁰⁰ Érdekes adat, hogy a királyt első nápolyi hadjáratára elkísérte egy csillagjós, aki valószínűleg azonos Conversino da Ravanna királyi orvossal/felolvasóval (DERCSÉNYI 1941. 14.). Tehát, ha volt is orvos a hadjáraton, az sem feltétlenül értett a gyakorlati orvosláshoz, illetve sebészethez.

¹⁰¹ FARKASLAKI 1939. 285.

¹⁰² VIDA 1994. 88.

¹⁰³ VIDA 1994. 88.

¹⁰⁴ Budai jogkönyv II. 368. 103. artikulus

¹⁰⁵ VIDA 1994. 98.

¹⁰⁶ VIDA 1994. 100.

Furcsa módon Nagy Lajos számára az adott helyzetben akár szerencsés is lehetett, hogy nem volt jelen sebész, mivel a korszakban a gennyes sebeket nem fertőtlenítették, ugyanis a gyógyuláshoz szükségesnek tartották „a jó és dícséretes gennyet” („*pus bonum et laudabile*”).¹⁰⁷

Talán túlzásnak érezzük, hogy Küküllei életveszélyesnek nevez egy lábsebet, de a számszeríj lövése, bár 100–120 lépésre volt igazán hatásos,¹⁰⁸ akár 300 lépésnyi távolságról is képes volt átütni a legerősebb sodronyvértet is,¹⁰⁹ rögzített helyzetben 250 lépésről a lovagi lemezvértet is.¹¹⁰ A teljes páncélzatú lovagok a láb védelmére a lábszárat körülölelő, oldalt összekapcsolt lemezvért mellett domborított térd- és combvértet hordtak, viszont a comb hátoldalát csak sodronypáncél fedte, hogy ne jelentsen akadályt a lovagi nyeregben való ülésnek.¹¹¹ Egy 2 mm vastag lemez kb. 100 kJ energiájú behatásnak képes ellenállni, míg a számszeríj 200 kJ energiával röpíthette a nyilat.¹¹² Egy ilyen lövés akár át is szakíthatta a lemez- vagy sodronyvértet, és töredékeiket belenyomhatta a sebbe. Efféle sérülésnél ronszolódhatnak az erek, akár csont is törhetett, az áldozat elvérezhet; illetve fennáll a fertőzés veszélye is.¹¹³

A leírásból csak annyit tudunk meg, hogy az uralkodónak a bal lába sérült, sajnos azt nem, hogy pontosan hol találták el.¹¹⁴ Ahol a test felszínéhez közel futnak nagy véredények (pl. lágyék), nem nagy erejű szúrásoknak is lehet halálos kimenetelű érsérülés a végkifejlete. Ha például a combján találták el, akkor a combverőér és visszer is sérülhetett, akár még csontot is érhetett a nyílvessző.

Amennyiben a találat nagyobb eret ért, jelentős vérvesztéssel kell számolnunk. Fél liter vér elvesztése szédülést okoz, 1 liter után a sebesült elájul, s közben a szervezet nem jut elég oxigénhez, felhalmozódik a széndioxid, ami végül az áldozat fájdalommentes halálához vezet. Mivel a középkorban nem tudták pótolni a vérvesztést, így az csak lassan termelődött vissza, addig pedig a sérült gyenge volt.

A király sebe a forrás szerint súlyos volt, de valószínűleg időben elszorították. Lehetséges, hogy a nyílhegy szakállas típusú¹¹⁵ volt, mert

¹⁰⁷ BENEDEK 1990. 102.

¹⁰⁸ PANDULA 1988. 233.

¹⁰⁹ KALMÁR 1971. 143.

¹¹⁰ TEMESVÁRY 1989. 144.

¹¹¹ PANDULA 1988. 243.

¹¹² JÓZSA 2006a. 1520.

¹¹³ SÓTONYI 2011. 129.

¹¹⁴ Józsa László szerint a lábszárat érte sérülés (JÓZSA 2010. 148.), Vida Mária pedig úgy gondolja, hogy a combjába fűrődött, s a vesszőt Laczkó(!) erdélyi vajda fia húzta ki (VIDA 1994. 100.).

¹¹⁵ A hadicélú számszeríjnyílvesszők ugyan a korban egységesen négyélű, rombusz keresztmetszetűek (KALMÁR 1971. 146.), de alkalmaztak szakállas példányokat is, igaz, elsősorban gyűjtőnyilaknál, nád és zsindeletetők ellen (TEMESVÁRY 1989. 144.).

minden rántással a húsát marcangolta. A nyílhegyet úgy alakították ki, hogy ha megpróbálják eltávolítani, beleakadjon és feltépje a körülötte lévő ereket és szövetet, ezzel is növelve a fájdalmat és a vérvesztésüket. Ha mélyebben fúródott a lábba, akkor a nyílvevő fa része is a sebbe jutott, amiből szállkák kerülhettek a szervezetbe. Ráadásul egyes esetekben a nyílhegyeket szándékosan beszennyezték, mert így, ha csak kisebb sebet okoztak is vele, fennállt a vérmérgezés veszélye.

A beszámolóból kiderül, hogy a nyilat nem távolították el azonnal, hanem egy teljes éjszakán át benne volt a király lábában. Mindez vérmérgezéshez (szepszis) is vezethetett volna. A seb elfertőződhetett, ha nem kezelték, s a kórokozók elszaporodhattak, ami a szervek alulműködéséhez vezetett. Következmenyei ellenőrizhetetlen vérzések, vérrögképződés, amit szeptikus sokk – keringési elégtelenség – követ, a betegek légzési nehézségei lesznek. Oroszlánszívű Richárd is így vesztette életét.¹¹⁶

A király szenvedései nem értek véget a vas eltávolításával, még lóra is kellett ülnie, hogy megmutassa a saját embereinek és az ellenségeinek, még életben van. Nem csoda, hogy a vár elfoglalása után Nagy Lajos hosszasan időzött itt, „egészen Kisasszony napjáig”,¹¹⁷ vagyis szeptember 8-áig maradt.¹¹⁸ Józsa László biztosra veszi, hogy Nagy Lajosnál sebláz lépett fel, de a királynak sikerült úrrá lennie a szepszisen, miután két hónapig lábadozott.¹¹⁹ Ugyanakkor valószínűleg nem emiatt késlekedett, hanem (szemben a magyar források állításaival) az ostrom tarthatott meglehetősen sokáig, egészen szeptemberig: „A védők ugyanis (...) Aversa hosszas védelmében kifáradva s azon hitben, hogy a Királyság a magyar király birtokában marad, bár még egy ideig tarthatták volna magukat, elhatározták, hogy a maguk érdekében tárgyalásba bocsátkoznak vele. S kapitányuk, Jacopo Pignattaro úr, királyságbeli, új uralom után vágyódó ember léte, hamarosan meg is alkudott a királlyal és zsoldjuk címén a magyar királytól nyert pénzért átadta neki Aversa városát, ki is egész lovasságával rögtön bevonult s nem tűrte, hogy bármilyen erőszakot vagy fosztogatást tegyenek a lakosságon. S ez a mondott év szeptemberében történt.”¹²⁰

¹¹⁶ Richárdot Roger de Hoveden Krónikája szerint Chalus ostroma közben találta el a nyílvevő a karján. A sátrában sikertelenül próbálta eltávolítani a nyílvevőt, végül egy sebész – akit a forrás szerzője mészárosnak titulált – távolította el a vesszőt, azonban először csak a fa részt, később magát a nyílhegyet is. A király tizenkét napi szenvedés után halt bele a sérülésbe (HOVEDEN 452–454.).

¹¹⁷ Névtelen 14. 56. caput

¹¹⁸ Bonfini is úgy tudja, hogy „Lajos ezután néhány napig lába gyógyítása végett a várban pihent” (Bonfini 468. II. 10.).

¹¹⁹ JÓZSA 2010. 148.

¹²⁰ Villaniak 189. 93. caput. Bonfini is hasonlóan számolt be az eseményekről: „Pignattaro Jakab, a város és az erődített vár kapitánya titokban tárgyalt Lajossal, és megígérte, hogy ha katonáival és felszerelésével sértetlenül elvonulhat, a várat a várossal együtt átadja. A király (...) az ellenfelének biztosította a megígért bántatlanságot” (Bonfini 467–468. II.10.).

Az uralkodó vakmerősége a későbbiekben sem változott. 1352. március 31-én Beltz váránál „virágvasárnap előtti szombaton – nem törődve e vár hadigépeivel és nem félve annak védműveitől – a várra rontottak, lovagi fegyverzetben keltek át a várárookban torkukig érő vízen, s amikor a sánchoz közeledtek, íme, fentről számszerijászok támadtak irtalom nélkül rájuk, és hatalmas szálfákat meg köveket oly bőségben dobáltak le, hogy Lajos királyt is a fején halálosnak szánt ütéssel fabunkóval, vagyis swlyoknak mondott kalapáccsal eltalálták, és a földre döntötték. Őt a földről Perényi Miklós emelte fel, és hátán vitte át a vízen.”¹²¹

A leírásból nem derül ki, hogy mit érthetünk lovagi fegyverzet alatt. Nagy Lajos valószínűleg viselt sisakot az ütközet alatt, ezért elkerülhette a komolyabb koponyasérülést. Nem tudhatjuk, sisakja milyen vastagságú lehetett. Kimutatták, hogy egy milliméter vastag lemezből készült sisak védőértéke maximum 40 kJ energiának, egy két milliméter vastag 100 kJ energiájú ütésnek képes ellenállni.¹²² Persze nem ismert, hogy mekkora súlyú volt ez a fakalapács, de összehasonlításképpen a kard és a harci balta akár 60–130 kJ kinetikus erővel is bír – ami függ a fegyver súlyától, illetve a támadó erejétől is –, tehát a vértzet sem jelentett teljes védelmet.

Mivel a sulyok fából készült, nem rendelkezett vágóélel és nem szakíthatta át a fémsisakot, de így is okozhatott enyhébb agysérülést; agyrázódást, vagy agyzúzódást. Az agyrázódás (commotio) a zárt koponyatraumák után leggyakrabban kialakuló állapot, a fejet ért tompa ütés következtében az áldozat rögtön rövidebb ideig eszméletét veszti, az agytörzs átmeneti vérrellátási zavara miatt. Nem jár elváltozással az agy felületén, szemben az agyzúzódással (contusio cerebri), ami ugyan szintén nem feltétlenül jár koponyatöréssel, de nyomot hagy az agy felszínén, hosszabb ideig tartó eszméletvesztéssel jár, sokkal hosszabb a gyógyulás időtartama, illetve egyes esetekben nyugtalansággal és hallucinációkkal jár.¹²³

A király nem csak a csatában volt túlságosan merész: „Az Úr 1353. évében, amikor e Lajos király Szent Katalin Szűz másnapján Zólyomban vadászott, íme, az útjába eső havasokban váratlanul egy súlyosan megsebzett medve jött vele szemben, a király a vadászgerelyével¹²⁴ rátámadt, azt

¹²¹ Névtelen 60. caput 17. „sabbato ante Rhamis palmarum, non curantes ingenia, neque munimenta eisdem castris formidantes, irruerunt ad castrum, aquam in fossa castris, usque ad guttur in armis militaribus transeuntes, et cum appropinquarent valum, ecce desuper sagittatores balistrary ipsos crudeliter impetebant, et ligna grandia et lapides in tanta copia proicientes, quod eciam Lodouicum regem in capite ictu letali cum malleo ligneo vel calumpnia i. e. Swlyok concusserunt, et ipsum in terram deiecerunt. Quem Nicolaus de Pereny a terra eleuauit, et super dorsum suum ultra aquam transportauit” (Dubnici 163. 170. caput)

¹²² JÓZSA 2006a. 1520.

¹²³ SÓTONYI 2011. 151–153.

¹²⁴ Ez valószínűleg a korszakban használatos vadászlándzsa lehetett, mely hosszú, széles levél alakú csúcsban végződött, erőteljes köpüjének két oldalán egy-egy keresztben álló oldal-szárnyal. Az ilyen lándzsák a rohanó vad megfékezését szolgálták, s megakadályozták,

gondolva, hogy vakmerősége következtében ezt a medvét szintén elejti, miként más efféle medvéket is földre szokott dönteni és megölni; de a szerencse ellene fordult, tulajdon hírnevéből fakadó gőgje is akadályozta, a medve lökte fel a királyt, és mindkét lábát 23 sebbel sebesítette meg, és ha isteni akaratból Besenyő János nem érkezett volna oda, e vad és felbőszült medve Lajos királyt megölte volna.”¹²⁵

Nem tudjuk pontosan, hogy milyen jellegűek voltak a sebek. Az állati harapás a kombinált sérülések csoportjába tartozik, a szemfogak szúrt, a metszőfogak vágott, a rágófogak zúzott sérüléseket okoznak. A harapás során nem csak összenyomó erő érvényesül, hanem egyidejűleg húzás, szakítás is történhet.¹²⁶ Jellemzőit meghatározza a harapott szövet, a harapás ereje és a harapó fogazat. Kiemelten fertőzésveszélyes.¹²⁷ Medve esetében még veszélyesebbek lehettek a karmok által okozott sérülések, illetve jelentős vérvesztéssel, vérmérgezéssel is számolnunk kell.

A királyt ez sem tette óvatosabbá. Matteo Villani az 1356-os trevisoi hadjárat kapcsán a következőket írta Nagy Lajosról: „Ez a magyar király, amennyiben az igazságot megtudhattuk felőle, nagylelkű, személyére nézve derekas és merész, nagy vállalatok sikerében nagyon lelkes, szigorú és büszke, báróival szemben igen félelmes tud lenni s köteles szolgálataikban megkívánja a készséget; mindenre vállalkozik a kellő előrelátás nélkül; fegyver dolgában népére jobban rá van utalva s merészebb, mint előrelátó azon túlságos bizalomnál fogva, mellyel ő irántuk, amazok pedig ő iránta viseltetnek, mivelhogy nagyon udvarias s jó modorú mindenkivel szemben. Nagy dolgokban gyakran adta hirtelen s könnyelmű elhatározás példáit s jobban ért a kedvezőtlen vállalatok abbahagyásához, mert félbeszakítja azokat, mint az erényes kitartáshoz.”¹²⁸

1359-ben a szerb király elleni támadása során átkelt Rácországba, de a szerbek kitértek az összecsapás elől, és egyre beljebb hátráltak az országban. A király személyesen kívánta vezetni hadait, hogy leszámoljon velük, de a bárói nem egyeztek bele.¹²⁹ Erről Matteo Villani számolt be krónikájában: „A király a siker láttára elhatározta, hogy személyesen kél át a hegységen, bárói azonban nem egyeztek bele, mert úgy vélték, hogy a király

hogy a penge túl mélyen hatoljon az állat testébe. Hegyüket élesre és hegyesre köszörülték, hogy a vadak sűrű szőrzetén és vastag bőrén is át tudjanak hatolni, főként a vaddisznó és medve vadászatánál alkalmazták (PANDULA 1986. 252.).

¹²⁵ Névtelen 62–63. caput 18. A sebesülésre vonatkozó rész „idem ursus regem deiccit, et utrumque pedem viginti tribus vulneribus sauciauit et nisi Johannes Besenew nutu diuino ibidem peruenisset, idem ursus ferox et furibundus regem Lodouicum interfecisset” (Dubnici 166. 171. caput).

¹²⁶ SÓTONYI 2011. 135.

¹²⁷ SÓTONYI 2011. 142.

¹²⁸ Villianiak 218. 6. könyv 68. caput

¹²⁹ KRISTÓ 1988. 146.

ezért ne tegye ki saját személyét a véletlennek, hanem sok báró s hadinép kelt át, hogy megküzdjön a szerbek királyával.”¹³⁰

Merényletek

Már egészen fiatalon az életére törtek, hiszen jelen volt mikor Záh Felicián meg akarta ölni a királyi családot. A krónika szerint miután Felicián megsebesítette a királyi párt a fiúkra támadt, de a nevelőik közbeavatkoztak,¹³¹ így csak néhány hajfürtjét vágták le.¹³²

1355-ben a szerb király seregével titokban Nagy Lajos szállására akart támadni, de Miklós esztergomi érsek, testvére Tamás, és más rokonai társaságában csatában visszaverték a támadókat.¹³³

Magyary-Kossa Gyula adattárából úgy értesülünk, hogy 1358-ban egy olasz nemes, Baldachini Julián felajánlotta a velencei tanácsnak, hogy megmérgezi Lajos királyt, ezért 12 000 aranyat és Castelfranco várát kérte. A tanács sokallta a kért jutalmat és nem fogadta el az ajánlatot.¹³⁴

Lajos öccse, András herceg ellen – meggyilkolása előtt – a Chronicon Estense szerint két sikertelen mérgezéses merényletet is végrehajtottak, végül azért fojtották meg, mert úgy tudták, az anyjától kapott talizmán – gyűrű – megvédi a mérgek és vasfegyverek ellen.¹³⁵

Egy alkalommal, 1352. évi litván hadjárata idején: „a király hajnalra átúsztatott a vízen, és egy vízzel körülvett, Dobravihuca nevű udvarházhoz érkezett, de semmi élelmiszert nem talált ott. Az éjszaka közepén pedig egy orosz felgyújtotta az udvarházat, és a király meg övéi valamennyien nehezen kerültek el a halál veszedelmét, mivel egy kis hídon át igen szűk kijárata volt csak az említett udvarháznak.”¹³⁶

¹³⁰ Villaniak 235. 9. könyv 32. caput

¹³¹ Képes Krónika 257. 206. caput

¹³² ALMÁSI 2000. 195. Ezzel szemben Józsa szerint „négyéves fiacskájának (a későbbi Nagy Lajos) jelentéktelen karcolások keletkeztek a fején” (JÓZSA 2010. 142.).

¹³³ KRISTÓ 1988. 133.

¹³⁴ MAGYARY-KOSSA 1994. 61. Pór Antalnál ez a történet másként szerepel, szerinte 1356 nyarán Treviso elhúzódó ostroma közben tervezett merényletet Lajos ellen Juliano Baldachino helyi nemes úr. Kifigyelte az uralkodó szokásait, s társaival azt tervezte, hogy mikor reggel Lajos az Acieto nevű majorban a Sile folyónak háttal ülve leveleit intézi, csónakkal mögéje kerülnek, és a bozótból hurkot dobnak a nyakára, majd a vízbe rántják és el-eveznek vele. Azonban nem akarta elárulni a velencei Signoriának, hogy hogyan kíván végezni az uralkodóval, így azok nem teljesítették feltételeit: nem adták neki a kért 12 ezer aranyat és Castelfranco várát. A békekötést követően Nagy Lajoshoz eljutott a merénylet híre (maguk a velenceiek árulták el). Meghívta magához Budára a nemest, aki elmesélte tervét. A király úgy vélte, hogy ez akár sikerülhetett is volna. Lovagiasan paripákkal és sólymokkal ajándékozta meg „merénylőjét” (PÓR 1892. 307–308.; BERTÉNYI 1989. 62–63.).

¹³⁵ PÓR 1892. 105–106.; DÜMMERTH 1982. 386–387. Bellér viszont csak egy mérgezéses merényletről tud (BELLÉR 1986. 38.).

¹³⁶ Névtelen 17. caput 62. „rex aquam transnatauit usque ad crepusculum et ad unam curiam Dobrauihwzca vocatam ampne circumdatam deuenit, ubi penitus de alimentis nichil inuenit. Media autem nocte unus ruthenus curiam incendit, et cum difficultate rex et omnes sui

Betegségek, járványok

Nagy Lajos betegségeiről az első utalást VI. Kelemen pápa 1347. január 31-én kelt oklevelében találjuk, amiben arról tudósít, hogy szerinte a király nem fog Szicíliába menni, mert úgy tudja, hogy beteg, négy napos hidegtelelésben szenvedett.¹³⁷ Nem tudom, hogy milyen betegséget takarhat a négy napos hidegtelelés. Első gondolatom a malária volt, de ennek ellentmond, hogy télen történt eseményről van szó. Valószínűleg komoly betegség lehetett, egyrészt mert érdemesnek tartották a pápát is értesíteni róla, másrészt mert úgy gondolták, hogy Nagy Lajos emiatt kénytelen elhalasztani a tervezett nápolyi hadjáratát.

Pestis

A pestis kórokozója a *Yersinia pestis*, egy pálca alakú baktérium. Három fő fajtája van: a bubópestis, a tüdőpestis és a szeptikémiás pestis. A bubópestis, vagy mirigy-láz volt a pestis leggyakoribb formája, ennek kórokozóját vitte át a patkánybolha az emberre. Lappangási ideje két naptól egy hétig terjed. Tünetei: orrvérzés, bizonytalan járás, láz, fejfájás és végtagi fájdalmak, erős betegségérzés, tompaság, nyugtalanság, tudatzavar. A nyirokcsomók megnagyobbodnak, és kiterjedt vérzések keletkeznek. A nyirokcsomó bevérvései miatt kékes-feketés színűek, és előbb-utóbb kifakadnak, innen származik a bubópestis, illetve a „fekete halál” elnevezés. A kétnapos első lázhullám után a második már legtöbb esetben halálos. Ha valaki kibírta a hullámokat, és a gennyes csomók kifakadtak, akár túl is élhette. A halálozási ráta legalább 50%-os volt.¹³⁸

A szeptikémiás pestis esetében a baktériumfertőzés bejut a tüdőbe és ott gennyes gyulladást válthat ki. A kórokozó nagy mennyiségben ürül köpettel, ami további személyek cseppfertőzése révén 2-3 napon belül primér tüdőpestis kialakulásához vezethet, ami szinte minden esetben halálos, a halált fulladás okozza, mivel a baktériumok megbetegítik az idegrendszert is.¹³⁹

Matteo Villani részletesen ír a krónikájában a pestisről, ami nagyban befolyásolta Nagy Lajos első nápolyi hadjáratának kimenetelét. „Ezidőtájt a Királyságban már mindenütt kezdetét vette a halandóság, mindamelllett a király úton volt, hogy az ország városait meglátogassa.(...) A nevezett év áprilisában visszatért Nápolyba; ott már halva találta néhány báróját s meghallotta, hogy a Királyság néhány grófja és bárója összeesküdött ellene. Mindamelllett, hogy nagyon bátor szívű volt, megfélemedett némely embe-

mortis periculum euaserunt, quia stricissimus erat exitus per unum paruum pontem de curia prenotata” (Dubnici 165. 170. caput).

¹³⁷ Anjou okl. XXXI/68.

¹³⁸ GERGELY 2003. 197.

¹³⁹ GERGELY 2003. 197–198.

rének halálán s az általános halandóságon, úgy hogy nem tartotta időszerűnek gyanakvást mutatni s vizsgálatot indítani ama dolgokban...”¹⁴⁰

Miután Nagy Lajos 1348. május végén elhagyta a Nápolyi Királyságot¹⁴¹ a hátrahagyott magyar és német zsoldosok körében sokakat elpusztított a pestis, ami többek között Nocera várának védelmét is megnehezítette.¹⁴² A magyar király egyik parancsnoka, Currado Lupo¹⁴³ kénytelen volt a hazatért Lajostól pénzt kérni, hogy a járvány miatt megfogyott seregét helyreállítsa.¹⁴⁴ A járvány még az 1350-es évben is dühöngött, de ez a szent évet nem érintette. „S bár csak kis ideje volt általános halálozás és még egyre tartott különböző részeiben a hívő keresztények között, mindamellett minden rendű s rangú férfiak s nők csodálatos és hihetetlen számban sereglettek össze a keresztény világból.”¹⁴⁵

Egyes nézetek szerint a pestis már 1334-ben feltűnt Magyarországon, a Szepességben,¹⁴⁶ de a forrás, amire hivatkoznak, nem nevezi pestisnek a betegséget, mindösszesen annyit ír, hogy „1334-ben akkora halálozás volt, hogy az élők alig tudták eltemetni a holtakat.”¹⁴⁷ Ez alapján más kór is szóba jöhet, nem bizonyítható, hogy pestissel állunk szemben.

Krónikás forrásaink is megemlékeznek a járványról. Küküllei leírása szerint: „Továbbá az ő uralkodásának idejében egyes helyeken meg egész Magyarországon és a szomszédos országokban is dúlt a dögvész.”¹⁴⁸ A Névtelen Minorita pontosabb értesülésekkel is rendelkezik: „Az Úr 1346. évében az Úristen pestist bocsájtott reájuk (t.i. a tatárokra), amely annyira dühöngött körükben, hogy kevés hónap alatt – mint mondják – 300 ezer tatárt terített le és pusztított el. Így tehát az Úristen gondoskodása következtében Lajos király országa határain békét élvezett ellenségeivel (...).”¹⁴⁹

A pestis 1347-ben már biztosan megjelent hazánkban¹⁵⁰ és 1348-ban sem csillapodott,¹⁵¹ igazán Nagy Lajos szicíliai és itáliai hadjáratai után

¹⁴⁰ Villaniak 172. 1. könyv 13. caput. Az idézett szöveg alapján nem teljesen egyértelmű, hogy mi okozta a bárók halálát, Bellér Béla értelmezése szerint „a népharagnak estek áldozatul” (BELLÉR 1986. 112.).

¹⁴¹ Villaniak 1. könyv 14. caput 173.

¹⁴² Villaniak 1. könyv 34. caput 177.

¹⁴³ Wolffhardt Konrád.

¹⁴⁴ Villaniak 178. 1. könyv 38. caput

¹⁴⁵ Villaniak 184. 1. könyv 156. caput

¹⁴⁶ MAGYARY-KOSSA 1994. 53.; FARKASLAKI 1939. 278.; VIDA 1994. 35.

¹⁴⁷ HAIN 17.

¹⁴⁸ Küküllei 37., 50. caput; „Item etiam tempore sui regiminis pestilentie per loca particularia et etiam per totum regnum Hungarie et [in] aliis regnis convicinis viguerunt” (Chronica Hungarorum I. 185., 180. caput.).

¹⁴⁹ Névtelen 47–48.

¹⁵⁰ „Sie (die Pest) wüthete hernach in Scottland, ganz Deutschland und Ungarn” (MAGYARY-KOSSA 1994. 55.).

¹⁵¹ A párizsi orvosi kar 1348 októberében a magyarországi pestist a rothadó halak bűzétől megfertőzött levegőnek tulajdonította. Stephen d'Irsay és Haeser úgy gondolták, hogy Nagy

dühöngött.¹⁵² Magyarországon az Erdéllyel határos részeken egész falvak haltak ki. Demeter váradi püspök vlachokat telepített néptelenné vált uradalmaira, a nagyváradi káptalan a járvány pusztításaira való tekintettel elengedte jobbágyainak a sertéstizedet.¹⁵³ Nagy Lajos uralkodásának negyven évében 1347–49., 1360., 1374., 1380., 1381., 1382. kapcsán vannak forrásadatok a járványról.¹⁵⁴

Józsa László szerint 1348–1349-ben a lakosság 15-20%-a esett a pestis áldozatául.¹⁵⁵ Ezzel szemben Bertényi Iván úgy gondolja, a pestis nem járt komoly népességsökkenéssel, mert nem érintette az ország egész területét, csak az állapítható meg, hogy az ország egyik, vagy másik részében felütötte a fejét a járvány. Bihar megyében ugyanakkor egyes települések valóban teljesen elnéptelenedtek az 1347–49-es nagy járványban.¹⁵⁶ Mende Balázs szerint nehéz megítélni a pestis pusztításának mértékét a Magyar Királyság XIV. századi állapotára vonatkozóan, hiszen a pestisről tudósító forráshelyek ritkák és a pestis betörése előtti lélekszámról sem rendelkezünk pontos adatokkal. A becsült demográfiai veszteséget öt-tizenkét százalék közé teszik, de ezt joggal kezeli kritikusan a történettudomány, hasonlóan az egész Európára megadott becslésekhez. A pestis okozta demográfiai veszteség területileg jelentős szórást mutat, Európa tekintetében a mortalitási értékek tíz és kilencven százalék között mozoghattak. Ráadásul az újabb kutatások rámutattak, hogy a kérdés jóval összetettebb, mert a halandóságot más tényezők (az éhínségek, az inséges évek száma, a klíma rövid és hosszabb távú változásai, illetve ezeknek a szocioökonómiai rendszerre gyakorolt hatásai) is befolyásolják.¹⁵⁷

A betegség a királyi családon belül is szedett áldozatokat. Elsőként talán az ifjú Martell Károly halt meg pestis következtében. A Névtelen Minorita így emlékezett meg erről: „az Úr 1348. évében (...) Martell Károly herceg pedig, András király fia, Istennek és embereknek kedves gyermek e napokban és ez időben, az említett évben, június hónap 19. napján, betegség támadása következtében, az Úr hívására, Krisztus szenvedésének érdeméért az égbe szállt fel, és Fehérvárott, Magyarország királyainak temetkezőhelyén temették el.”¹⁵⁸ Mint láthattuk, a forrás csak a betegség tényét közli, s tudjuk, hogy amúgy is magas a gyermekhalandóság a korszakban, de nem kizárható, hogy a Lajos által a nápolyi trónra szánt ifjú herceggel a pestis végzett.

Lajos nápolyi hadjáratból hazatérő katonái nagy szerepet játszhattak a betegség közép-európai elterjedésében (MAGYARY-KOSSA 1994. 56.; PÓR 1892. 178.).

¹⁵² FARKASLAKI 1939. 278–279.

¹⁵³ PÓR évszám, 207.; MAGYARY-KOSSA 1994. 56.

¹⁵⁴ BERTÉNYI 2000. 77.

¹⁵⁵ JÓZSA 2011. 96.

¹⁵⁶ BERTÉNYI 2000. 77.

¹⁵⁷ MENDE 2012. 46–47.

¹⁵⁸ Névtelen 51. 10. caput

Nagy Lajos és felesége, Margit¹⁵⁹ viszont valószínűleg elkapta a betegséget.¹⁶⁰ Margit 1349. szeptember 7-én hunyt el.¹⁶¹

Haláláról több forrás is megemlékezik. Küküllei csak a halál tényét közli: „Margit, az utóbb császárságra emelkedett igen jeles Károly úrnak, akkor Morvaország örgrófjának a lánya, aki gyermektelenül hunyt el.”¹⁶² Egy 1349. november 7-én kelt oklevél szerint „Magyarországon sokan haltak meg pestistől, Margit királyné is nemrég meghalt.”¹⁶³ Nagy Lajos is valószínűleg megfertőződött, de túlélte, erre a Velencével folytatott diplomáciai levelezés szolgált adatokat. 1349. április 4-én Velence értesítette Nagy Lajos királyt, hogy elküldenék követeiket, hogy tárgyaljanak a békéről, de úgy hallották, Magyarországon pestis pusztít, és a velenceiek – akik az előző évben átérték a járványt – félnek hazánkba jönni.¹⁶⁴ Nagy Lajos 1349. június 7-én azt válaszolta, hogy a velenceiek küldhetik a követeiket, mert bár a világ számos részén tombol, Magyarországon megszűnt.¹⁶⁵ Június 25-én a dózse azt kéri a királytól, hogy jelöljön ki időt és helyet a tárgyalások megkezdésére.¹⁶⁶ Július 11-én Lajos király már a követek útjának elhalasztását kéri, mivel Erdélybe ment.¹⁶⁷

Nem tudjuk, hogy a járvány tört-e ki nagyobb erővel, vagy Lajos értesülései nem voltak helytállóak, mindenesetre október 10-én a velenceiek azt írták a követeiknek, hogy biztos értesüléseik vannak arról, hogy járvány van, és a követekre bízzák, hogy meglátogatják-e a királyt, vagy sem.¹⁶⁸ Mint már fentebb említettem, november 7-én a velenceiek beszámolnak Margit királyné haláláról, november 9-én pedig utasítják követeiket, hogy amennyiben a király állapota javult, folytassák útjukat és tárgyaljanak vele. Ellenben, ha a király beteg, vagy meghalt, akkor tudakozódjanak az ország állapotáról, illetve arról, hogy ki fogja a gyermektelen király helyett az

¹⁵⁹ 1335-ben született IV. Károly és Valois Blanka gyermekeként. Három éves korában eljegyezték az akkor 12 éves Lajossal, esküvőjüket 1342-re tűzték ki, de végül csak 1345-ben került rá sor (BERTÉNYI 2000. 73.).

¹⁶⁰ FARKASLAKI 1939. 279.

¹⁶¹ BERTÉNYI 2000. 73., 78.; BERTÉNYI 1989. 78.

¹⁶² Küküllei 38. 52. caput „Primam videlicet preclaram Margaretham filiam excellentissimi domini Karoli tunc marchionis Moraue, qui postmodum ad imperium fuit sublimatus, et ista sine prole defuncta est” (Chronica Hungarorum I. 182. caput 186.).

¹⁶³ WENZEL II. 370., 299. szám: „epidemia mortalitatis deseuit multus ibidem, et quod Regina Hungarie, consors domini Regis nuper ad Dominum transmigravit.”

¹⁶⁴ „casus mortalitatis, que esse dicitur in partibus Vngarie, per quem cives nostri timerent venire ad illas partes, quia de anno preterito substinuerunt casum similem mortalitatis” (WENZEL II. 346., 284. szám; PÓR 206.).

¹⁶⁵ „Divina plaga hujusmodi, que ut plurimum orbem gravit universum, nunc in Regno nostro ejusdem clementia disponente cessavit” (WENZEL II. 349., 286. szám; PÓR 207.; MAGYARY-KOSSA 1994. 58.).

¹⁶⁶ WENZEL II. 350., 288. szám

¹⁶⁷ WENZEL II. 360., 290. szám

¹⁶⁸ „cum habentur nova satis certa, quod mortalitas maxima et orrenda est in partibus Hungarie” (WENZEL II. 369., 297. szám; PÓR 208.; MAGYARY-KOSSA 1994. 58.).

országot vezetni.¹⁶⁹ Azonban Nagy Lajos felgyógyult betegségéből és a későbbiekben többször is kiújuló magyarországi pestisjárvány az Anjou-dinasztia tagjait már nem érintette.

A pestist súlyos társadalmi válságjelenségek, a flagellánsok mozgalma és a zsidóüldözések követték. Senki nem tudta, mi okozza a pestist. Sokan úgy gondolták, hogy Isten büntetése, míg mások szerint valaki megmérgezte a kutakat és a folyókat, ez okozta a járványt. Ezzel az amúgy is utált zsidókat vádolták. VI. Kelemen pápa két bullát is kiadott a zsidóság védelmében 1348. július 4-én és 1348. szeptember 26-án, melyekben tiltotta a zsidók kirablását és megölését, akár egyházi fenyíték alkalmazásával is, de ez nem járt eredménnyel.¹⁷⁰

Nagy Lajos próbált a közhangulat nyomásának ellenállni: „Ő ugyanis mint az üdvösség buzgó híve arra vágyott, hogy a zsidók katolikus hitre térjenek, és Krisztus számára megnyerje őket, de a zsidók megátalkodott makacssága miatt szándékát nem tudta keresztül vinni, egész Magyarország szerte az összes zsidót elbocsátotta, és kiűzésüket elrendelte, az uzsora mételyével felhalmozott javaikra és dolgaikra – megvetve azokat, mint a piszkot – nem tartott igényt, és nem akarta lefoglalni. És így azok valamennyien Magyarországról Ausztriába és Csehországba mentek és szétszóródtak.”¹⁷¹

Lepra

A lepra (vagy Hansen-kór) kórokozója a *Microbacterium Leprae*, a fertőzés a leprómák gennyes váladékával történik. Igen hosszú, akár évekig tartó lappangási idő után a szervezet immunreakcióitól függően különböző formákban jelenhet meg, ezek közül legrosszabb a lepra lepromatosa, ebben az esetben a gazdaszervezet immunrendszere végzetesen meggyengül. A gégeét, a májat, és a heréket támadja meg, az idegrendszer megbetegedése pedig végső esetben akár spontán végtag-leváláshoz is vezethet.¹⁷²

Pór Antal vetette föl először, hogy Nagy Lajos halálát lepra okozta. Ezt az állítást Petrus de la Gazatanak, a reggioi Szent Prosperről elnevezett bencés monostor apátjának a *Chronicon Regiense*-ben tett azon megjegyzésére alapozta, mely szerint Nagy Lajos hosszabb ideje leprában szenvedett: „Lajos magyar király 1382. szeptember 11-én hosszú lepra után erőtlenségtől meghalt”.¹⁷³ E forráson kívül szerinte a Képes Krónika címlapján látható

¹⁶⁹ WENZEL II. 300. szám 370–371.: „rex sit in partibus et in tali statu et convalescencia de persona, quod ad ipsum cum securitate ire possitis, iter vestrum prosequi debeatis, et perficere mandatum nostrum. Si vero haberetis, quod Rex aliter staret graviter, vel esset migratus, debeatis vos plenarie informare de condicionibus Regni.”

¹⁷⁰ MAGYARY-KOSSA 1994. 56.

¹⁷¹ Küküllei 34. 41. caput

¹⁷² GERGELY 2003. 74–75.

¹⁷³ „(1382.) die II. Septembris moritur post longam leprae infirmitatem rex Ludovicus

Nagy Lajos-ábrázolás,¹⁷⁴ valamint a király élete végén folytatott ingadozó politikája is erre utal.¹⁷⁵

Küküllei gestája is ezt látszik alátámasztani: „bár a gyermekkorától szokásból és élvezettel űzött vadászatot igen kedvelte, végül mégis a földi dolgokkal kapcsolatos elfoglaltságokat – amelyeknek nehéz bűnök nélkül eleget tenni – és a gondokat hátrahelyezve, a testi vágyakat elnyomni megkordában tartani, és az isteni parancsoknak engedelmeskedni akarva (...) az emberi sokaság tömegétől félrevonulva, hogy buzgóbban és ájtatosabban tudjon foglalkozni kegyes cselekedetekkel, és legyen ideje az imádságokra, a szemlélődő életet választotta”.¹⁷⁶ A szemlélődő élet, a befelé fordulás utalhat Nagy Lajos betegségére, de ez nem feltétlenül jelent leprát, vagy más halálos kórt. Küküllei a király halála kapcsán nem említi leprát: „Isteni hívásra szeptember hónap 11. napján távozott az élők világából, és kevéssel megelőzően csodálatos üstökös tűnt fel. (...) Székesfehérvár városában temették el az Úr 1382. évében, ezen hónap 11. napján (...) 40 évig, 1 hónapig és 22 napig uralkodott.”¹⁷⁷

Pór Antal álláspontját a történészek egy része elfogadta.¹⁷⁸ Mások óvatosabban foglaltak állást, miszerint Lajost valami lepraszerű bőrbaj kínozhatta.¹⁷⁹ Azonban óvatos kételyek és ellenérvek is megfogalmazódtak. Farkaslaki-Hints Elek kiemeli, hogy a lepra középkori diagnózisa sokszor bizonytalan volt, ilyen esetben tapasztaltabb orvosok, sőt egyetemek véleményét is kikérték a XV. században.¹⁸⁰ Vida Mária nem döntött határozottan a kérdésben, szerinte azért nem támasztja alá ezt más forrás, mert próbálták a király betegségét eltitkolni, hiszen a Budai Jogkönyv¹⁸¹ mind a királyt, mind a királynét, s e világ bármely más koronásait trónjuktól megfosztottnak tekinti, ha elkapták a leprát. Megemlíti, hogy a középkorban a lepradiagnózis más, kiütéssel járó kórt is jelenthetett (más bőrbajokkal, pl.

Hungarie” (PÓR 1902. 212.).

¹⁷⁴ KK 1.

¹⁷⁵ PÓR 1902. 211–213.

¹⁷⁶ Küküllei 39., 54. caput

¹⁷⁷ Küküllei 39-40., 55. caput „vocatione divina ex mundo magravit XI die mensis Septembris, et parum ante cometa mirabilis. (...) Et sepultus est in urbe Albe Regalis (...) sedecima eiusdem mensis die anno domini M CCC octuagesimo secundo. Regnavit autem quadraginta annis et mense uno et viginti duobus diebus” (Chronica Hungarorum I. 187–188. 185. caput).

¹⁷⁸ BERTÉNYI 1989. 140–141.; KRISTÓ 1988. 162.

¹⁷⁹ Például DÜMMERTH 1982. 489.

¹⁸⁰ FARKASLAKI 1939. 281.

¹⁸¹ „Az evilági császárokat, királyokat és más koronás főket néhány körülmény fennállása esetén le lehet trónjukról taszítani. Először: ha megátalkodottan a pápa átka alatt állnak. Továbbá, ha hitetlenné és eretnekké lesznek. Továbbá, ha zsamokká válnak. Továbbá, ha bélpoklossá lesznek” (Budai Jogkönyv II. 305. I/4. artikulus). A Budai Jogkönyv másutt is rendelkezik a bélpoklosokról, de csak az artikulus címe maradt fenn, a konkrét rendelkezés nem Budai Jogkönyv II. 497. 344. artikulus.

scabies vagy rüh, psoriasis vagy pikkelysömör gyakran összetévesztették),¹⁸² de a Képes Krónika első lapján lévő kép alapján mégis feltételezhetjük a súlyos betegséget. A trónuson ülő uralkodó szerinte betegnek látszik. „A hiányos festés ellenére tekintete szomorú és megtört, homloka sötét bőrén a mély redőzet az „oroszlánarc” (facias leonina) lepratünete. A délceg lovagkirály testének arányai sem egyeznek a hadjáratok, vadászatok legendás hősével. Feje aránytalanul nagy törzséhez képest, végtagjai véznák. Kezét teljesen elfedi hosszú szárú fehér kesztyűje, a poklosok viselete, melyet kívülről a krónika egyetlen ábrázolt királya sem visel.”¹⁸³ Ugyanakkor Katalin lányának 1370-es születése, hadjáratai, és híres vadászatai ellentmondanak a betegségnek. Kétli, hogy a kérdés valaha is eldönthető lenne.¹⁸⁴

Józsa László szerint határozottan nem beszélhetünk tömeges leprafertőzésről a középkorban, sokakat téves diagnózissal zárhattak lepratelepekre,¹⁸⁵ és relatíve kevés régészeti embertani leleten mutatkoznak lepra nyomai a leprosiók nagy számához és a betegség írott forrásokban való gyakori említéséhez képest.¹⁸⁶ A lepra felismerése ekkoriban Mózes harmadik könyvének bibliai leírása alapján történt. Azonban ez nem a mai értelemben vett betegséget, hanem egy másik, olykor magától is meggyógyuló bőrbetegséget ír le, ami alatt viszont a különféle fordítások, valamint a kór elnevezésének változása miatt a középkorban már a mai értelemben vett leprát, vagyis a Hanzen-kórt értették. A szerző vitatja Vida Mária miniatúra-értelmezését is, mivel az oroszlánarc már a betegség oly késői stádiumában fejlődik ki, amit megelőz a kéz és a láb ujjainak csonkolódása.¹⁸⁷

Szerintem sem valószínű, hogy Nagy Lajos leprás lett volna. Tény, hogy az 1370-es években mind a háborúk száma, mind Nagy Lajos személyes részvétele azokban megritkult. Az 1368 utáni időben mindössze kétszer vezette maga hadait, 1375-ben Havasalföld ellen, illetve 1377-ben a litvánok elleni bosszúhadjáratban.¹⁸⁸ Ez valójában az öregkori betegeskedését jelezheti, hiszen korábban inkább csak akkor bízta ezt valamely bárójára, ha jelenlétére egy másik hadszíntéren volt szükség. Bertényi Iván szerint Lajos egészségének meggyengülését mutatja az is, hogy az 1370-es években a királyi nagypecsét előlapja a királyi tanács báróinak ellenőrzése alá került.¹⁸⁹ Ráadásul tudjuk, 1376-ban Lajos a francia királytól ügyes orvost kért. V.

¹⁸² VIDA 1994. 43.

¹⁸³ VIDA 1994. 46.

¹⁸⁴ VIDA 1994. 47.

¹⁸⁵ JÓZSA 2011. 96.

¹⁸⁶ JÓZSA 2011. 96–97.

¹⁸⁷ JÓZSA 2010. 149–150. Egyben kiemeli a forráskritika fontosságát a Magyarországon sosem járt itáliai apát adata kapcsán. Ugyanakkor a király halálának időpontját Petrus de la Gazata pontosan, Kükülleivel egybehangzóan adja meg, tehát legalábbis részben helyénvalóak voltak információi.

¹⁸⁸ KRISTÓ 1988. 171.

¹⁸⁹ BERTÉNYI 2000. 165.

Károly a montpellier-i főiskolán időző Radlicza Jánost küldte, aki jó szolgálatot tehetett, mert Lajos előbb a krakkói egyház főesperesévé, majd püspökké tette.¹⁹⁰ Mindez azonban csak valamiféle betegségre bizonyíték, hiszen a következő évben, 1377-ben már személyesen viselt hadat a litvánok ellen, amit oklevelek kelethelyei és Nagy Lajos Carrarai Ferenchez írt levele is alátámaszt. Eszerint a király jelentős sikereket ért el, elfoglalta Belin, Chelm és Varsó várát, uralma alá hajtotta Podóliát és Vlagyimir hercegségét, több litván herceg és Kestutis litván fejedelem fia is a király fogságába került.¹⁹¹ Ezek alapján Nagy Lajos betegsége vagy nem volt túl komoly, vagy ügyes orvosának köszönhetően gyorsan felgyógyult. A lepra viszont hosszú lefolyású betegség, és a középkorban nem volt rá gyógymód.

Ugyancsak ellentmond a lepra-teóriának, hogy 1370-ben Lajos Lengyelország királya lett, s a lengyel nemesek aligha fogadtak volna el egy leprás, beteg uralkodót. Lányai, Katalin, Mária és Hedvig szintén az 1370-es években születtek, mikor már az uralkodópár nem is remélte, hogy utódaik lehetnek.

Ráadásul az a rész, amiben Küküllei azt részletezi, hogy a király elvonult a világtól és felhagyott a vadászattal, tartalmi megfelelést mutat Aegidius Romanus szövegével.¹⁹²

Így nem megválaszolható a kérdés, hogy mi okozta Lajosnak, Magyarország és Lengyelország királyának 1382. szeptember 11-ei elhunytát.¹⁹³

Összegzés

Jelen tanulmányomban elsősorban a források összegyűjtésére, illetve a szakirodalom megállapításainak számbavételére törekedtem, a téma további kutatást igényel. Különösen Nagy Lajos esetében várható újabb források felbukkanása is. Remélem sikerült árnyaltabb képet festenem a korszakról, s a történeti adatok újabb szempontok szerinti vizsgálata mind az orvos-, mind a köztörténeti kutatás számára érdekes adatokkal szolgált.

¹⁹⁰ MAGYARY-KOSSA 1994. 66.; PÓR 1902. 210–211.

¹⁹¹ RÁBAI 2010. 55.; KRISTÓ 1988. 170.

¹⁹² Küküllei 80.

¹⁹³ Józsa László véleménye szerint Nagy Lajos halálát „hipertónia és érlemeszesedés, illetve ennek valamilyen szövődménye (szívinfarktus? agyvelhalás?)” okozta. Szerinte a király ötvenéves korában jelentkezett betegsége, magas vérnyomásos agyi krízis (encephalopathia hypertonica), amiből Radliczai gyógyíthatta ki (JÓZSA 2010. 150.). Újabb forrásadatok előkerüléséig nem szeretnék dönten a kérdésben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források:

- IV. Károly – NAGY Balázs (szerk.): IV. Károly császár önéletrajza. Karoli IV imperatoris romanorum vita ab eo ipso conscripta. Budapest 2010.
- Anjou okl. IV. – KRISTÓ Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia IV. 1315–1317. Budapest–Szeged 1996.
- Anjou okl. V. – KRISTÓ Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. V. 1318–1320. Budapest–Szeged 1998.
- Anjou okl. VI. – KRISTÓ Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VI. 1321–1322. Budapest–Szeged 2000.
- Anjou okl. VII. – BLAZOVICH László – GÉCZI Lajos (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VI. 1323. Budapest–Szeged 1991.
- Anjou okl. XIII. – ALMÁSI Tibor (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia XIII. 1329. Budapest–Szeged 2003.
- Anjou okl. XIV. – ALMÁSI Tibor – KÖFALVI Tamás (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XIV. 1330. Budapest–Szeged 2004.
- Anjou okl. XXIV. – PITI Ferenc (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXIV. 1340. Budapest–Szeged 2000.
- Anjou okl. XXVI. – PITI Ferenc (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXVI. 1342. Budapest–Szeged 2007.
- Anjou okl. XXII. – PITI Ferenc (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXII. 1338. Budapest–Szeged 2012.
- Anjou okl. XXXI. – SEBŐK Ferenc (szerk.): Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXIV. 1347. Budapest–Szeged 2007.
- Bonfini – Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. KULCSÁR Péter. Budapest 1995.
- Budai jogkönyv II. – Buda város jogkönyve. II. Közread.: BLAZOVICH László – SCHMIDT József. Szeged 2001.
- Chronica Hungarorum – Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum I. Textus. Elisabeth GALÁNTAI – Julius KRISTÓ. Budapest 1985.
- Dubnici – Chronicon Dubnicense et praefatus est M. Florianus. Quinqueecclesiis 1884. 143–167.
- FEJÉR – FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. 3. Buda 1832.
- HAIN – HAIN Gáspár: Szepességi avagy lócsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. [szerk., jegyz., utószó: Véber Károly]. Budapest 1988.

- HOVEDEN – HOVEDEN, Roger of: The Annals of Roger de Hoveden comprising the history of England and of other countries of Europe. From A. D. 732. to A. D. 1201. Volume II. A. D. 1181. to 1201. Translated from the Latin with notes and illustrations by Henry T. Riley. London 1853.
- Képes Krónika – Képes Krónika. Ford. BELLUS Ibolya. Tanulm. Dercsényi Dezső – Kristó Gyula – Csapodiné Gárdonyi Klára. Jegyz. Kristó Gyula. Budapest 1986.
- KK – Képes Krónika. Hasonmás kiadás. Budapest 1987.
- KHO – KRISTÓ Gyula (szerk.): Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szeged 2000.
- KRE – KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc (szerk.): Károly Róbert emlékezete. Szeged 1988.
- Küküllei – Küküllei János: Lajos király krónikája. Ford., utószó, jegyz. KRISTÓ Gyula. Budapest 2000.
- Névtelen – Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Ford., utószó, jegyz. KRISTÓ Gyula. Budapest 2000.
- SRH I. – *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I.* Ed. Emericus SZENTPÉTERY. (Hasonmás kiadás) Budapest 1999.
- Theiner – Augustinus THEINER: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I.* Roma 1859.
- Thuróczy – Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. és a jegyzeteket írta BELLUS Ibolya – KRISTÓ Gyula. Budapest 2001.
- Villaniak – A három Villani krónikája. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta RÁCZ Miklós; szerk. Bárány Attila. Máriabesnyő 2011.
- WENZEL – WENZEL Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Budapest 1874.

Feldolgozások:

- ALMÁSI 2000 – ALMÁSI Tibor: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 2000. 15/1–2. (2000) 191–197.
- BELLÉR 1986 – BELLÉR Béla: Magyarok Nápolyban. Budapest 1986.
- BENEDEK 1990 – BENEDEK István: Hügenia. Az európai orvostudomány története. Budapest 1990.
- BERTÉNYI 1989 – BERTÉNYI Iván: Nagy Lajos király. Budapest 1989.
- BERTÉNYI 2000 – BERTÉNYI Iván: A 14. század története. Budapest 2000.
- DERCSÉNYI 1941 – DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest [1941.]
- DÜMMERTH 1982 – DÜMMERTH Dezső: Az Anjou-ház nyomában. [Budapest] 1982.
- FARKASLAKI 1939 – FARKASLAKI-Hints Elek: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében: különös tekintettel a magyar viszonyokra. Budapest 1939.
- GEDAI 1991 – GEDAI István: Magyar uralkodók pénzeiken. Budapest 1991.
- GERGELY 2003 – GERGELY Lajos (Szerk.): Orvosi mikrobiológia. Budapest 2003.²
- HÓMAN 2003 – HÓMAN Bálint: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. (Reprint kiadás.) Budapest 2003.
- JÓZSA 2006 – JÓZSA László: Paleopathologia: elődeink betegségei Budapest 2006.
- JÓZSA 2006a – JÓZSA László: A fej védelme és koponyasérülések a középkorban. *Orvosi Hetilap* 147/32. (2006) 1519–1521.
- JÓZSA 2009 – JÓZSA László: Az endémiás golyva ábrázolása szakrális alkotásokon. *Orvosi Hetilap* 150/20. (2009) 949–951.

- JÓZSA 2010 – JÓZSA László: Középkori uralkodóink betegségei. Budapest 2010.
- JÓZSA 2011 – JÓZSA László: Szex a középkori Magyarországon. Budapest 2011.
- KALMÁR 1971 – KALMÁR János: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971.
- KOVÁCS 2010 – KOVÁCS S. Tibor: A magyar hadsereg lovassága a 14. században. In: Kovács S. Tibor: Huszárfegyverek a 15–17. században. Budapest 2010.
- KRISTÓ 1978 – Kristó Gyula: A rozgonyi csata. Budapest 1978.
- KRISTÓ 1988 – Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest 1988.
- KRISTÓ 2005 – Kristó Gyula: Károly Róbert családja. Aetas 20/4. (2005) 14–28.
- MAGYARY-KOSSA 1994 – MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek: értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 3. kötet. (Hasonmás kiadás) Budapest 1994.
- MENDE 2012 – MENDE Balázs Gusztáv: A pestisjárványok nyomában. Korunk 23/2. (2012) 43–48.
- PANDULA 1988 – PANDULA Attila: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest 1988. 216–254.
- PETROVICS 2000 – PETROVICS István: Orgyilkosok Temesvárott: merénylet I. Károly király ellen. In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőss Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc – Szabados György. Szeged 2000. 421–434.
- PITI 2001 – PITI Ferenc: „de adventu regis Hungarie”. Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról az 1340. évi oklevelek tükrében. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXV. (2001) 41–53.
- PETRÁNYI 2006 – PETRÁNYI Gyula (szerk.): Belgyógyászat: tömör összefoglalás. Budapest 2006.
- PÓR 1892 – PÓR Antal: Nagy Lajos 1326–1382. Budapest 1892.
- PÓR 1902 – PÓR Antal: Nagy Lajos király halálos betegsége. Századok 36. (1902) 209–214.
- RÁBAI 2010 – RÁBAI Krisztina: Nagy Lajos litvániai hadjáratai. Belvedere meridionale XXII/3–4. (2010) 50–58.
- RÉTHY 2004 – RÉTHY László: Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. (Hasonmás kiadás) Szombathely 2004.
- SÓTONYI 2011 – SÓTONYI Péter (szerk.): Igazságügyi orvostan. Budapest 2011.
- TEMESVÁRY 1989 – TEMESVÁRY Ferenc: Vas, ezüst és arany. Nemzeti történelmünk fegyverei. Keszthely 1989.
- VIDA 1994 – VIDA Mária: Művészet és orvostudomány a történelmi Magyarországon. Budapest 1994.
- WEHLI 2011 – WEHLI Tünde: Károly Róbert ábrázolása a Képes Krónikában In: Károly Róbert és Székesfehérvár. Székesfehérvár 2011. 111–126.

*Health and Illness of Charles I and Louis I,
Angevin kings of Hungary*

Official documents and pictorial representations give us a fairly clear picture of the illnesses and injuries of Charles I, among them the assassination attempts committed by the orders of Peter son of Petenye and later by Felicián Zách [Záh], his several illnesses during his journeys, and his long-time arthritis, which possibly caused his death. The author also investigates the ways in which these influenced his political and military endeavours. We are in a more fortunate situation when dealing with Louis I, because the Hungarian and foreign narrative sources provide us with a much more detailed picture. The bold monarch was injured multiple times during various sieges in Naples and Lithuania, survived the plague, an attack of a bear on a hunting, and multiple assassination attempts. The researchers were convinced for a long time that the cause of his death was leprosy, but the poor evidence is not completely convincing. The contemporary concepts about diseases are also discussed in the article.